

5. ábra. Az ALLEGRO felépítése

toros megoldás lehetővé teszi a primerköri kényszeráramoltatás csökkenő mértékű folytatását a reaktor leállítása után is.

A reaktor primerkörét körülvevő speciális biztonsági tartály feladata, hogy a primerköri hélium hűtőközeg elvesztése ellenére a nyomás olyan magas maradjon, hogy a kényszeráramoltatás folytatható legyen. A speciális biztonsági tartály ipariilag lehetséges legmagasabb nyomását meg kell határozni.

A reaktorban a zóna olvadását gyakorlatilag ki kell zárni. A reaktort olyan konténmenttel és zónaolvadékot felfogó rendszerrel kell ellátni, hogy még súlyos baleset bekövetkezése esetén se legyen szükség a reaktor 800 méteres körzetén kívül semmiféle rendkívüli egészségügyi intézkedésre.

Amint látható, a feladatok sora nem rövid, és ezek csak a koncepció átdolgozásával kapcsolatos feladatok. Ezekén túlme-

nően természetesen intenzíven kell foglalkozni olyan eleve ismert kérdésekkel, mint a hélium visszatartása vagy speciális mérőrendszer kidolgozása (ami a gáz átlátszósága miatt teljesen újszerű technikák bevezetését vetíti előre).

2018 végén látni fogjuk, hogy a fenti feladatok megvalósíthatóak-e, és pozitív esetben megkezdődhet a koncepció részleteinek kidolgozása. ▣

Irodalom

Az alábbi szakirodalmakból bővebb tájékoztatás nyerhető az egyes témákról.

Gyorsreaktorok: Status of Fast Reactor Research and Technology Development, IAEA-TECDOC-CD-1691, IAEA, Vienna, 2013

4. generációs atomreaktorok fejlesztése: Generation IV Nuclear Reactors, www.world-nuclear-org/information-library/nuclear-fuel-cycle/nuclear-power-reactors/generation-iv-nuclear-reactors.aspx

Reprocesszálás: Spent Fuel Reprocessing Options, IAEA-TECDOC-1587, 2008

Becsült uránkészletek: Uranium 2016: Resources, Production and Demand, OECD 2016 NEA No. 7301 (<https://www.oecd-nea.org/ndd/pubs/2016/7301-uranium-2016.pdf>)

FR17 konferencia: Proceedings of the International Conference on Fast Reactors and Related Fuel Cycles, Ekaterinburg, 25-29 June, 2017, IAEA, Vienna

HÓZER ZOLTÁN

Atomerőművi fűtőelemek

Az első atommérnök, Wigner Jenő terveit megalapozták az atomenergetika fejlődését. A ma működő atomerőművek a közel hetven évvel ezelőtt lefektetett elveken üzemelnek, műszaki megoldásaik azonban jelentősen eltérnek az első reaktorokétól. Az atomerőmű egyik legfontosabb eleme a fűtőelem. Az alábbi írásban ennek jellemzőiről lesz szó néhány hazai kutatási eredménnyel illusztrálva.

Az atomerőművek üzemanyaga

Az atomerőművek reaktoraiban a maghasadások a fűtőelemekben mennek végbe. A fűtőelemek konstrukciója viszonylag egyszerű: az urán-dioxid tablettákat tartalmazó cirkónium csöveket záródugók-

kal hermetikusan lezárják és a tablettaszlop hőtágulását egy rugóval kompenzálják (1. ábra).

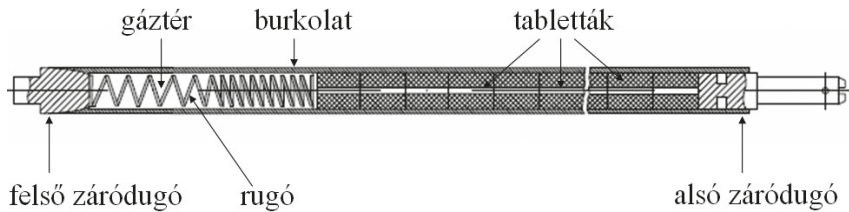
Az urán-dioxidot – azon túl, hogy megfelelő mennyiségű hasadóanyagot tartalmaz – számos egyéb tulajdonsága is alkalmazható arra, hogy több évig üzemeljen a reaktorban. Az UO_2 megőrzi geometriai méreteit, a hőmérséklet és a besugárzás csak kismértékű változásokat okoz a tablettá formájában és nagyságában. Hőtani jellemzői megakadályozzák, hogy üzemeltetés közben az üzemanyag megolvadjon, kémiaiailag összeférhető a burkolatanyaggal és a hűtőközeggel.

Az atomerőművi fűtőelemek burkolatát elsősorban azért készítik cirkónium-ötvözetből, mert a cirkónium kis neutronbefogási hatáskeresztmetszettel rendelkezik, azaz gyakorlatilag átlátszó

a neutronok számára. További előnyös tulajdonsága, hogy nem lép intenzív kémiai kölcsönhatásba a tablettával és jó korrózióállóság jellemzi vizes közegben. A cirkónium-ötvözeteknek megfelelő sugárállóságuk és a rozsdamentes acélokhoz hasonló mechanikai szilárdságuk van.

A fémcirkónium korrózió- és sugárállósága, valamint mechanikai tulajdonságai ötvöző elemek hozzáadásával optimalizálhatóak a reaktorokra jellemző körülményekre. A néhány tized, vagy 1–2%-ban hozzáadott ötvözők jelentősen ronthatják a fűtőelem reaktorfizikai tulajdonságait, ezért elsősorban olyan elemeket használnak ötvözőként, amelyeknek kicsi a neutronbefogási hatáskeresztmetszetük.

A nagy teljesítményen üzemelő atomerőművi reaktorokban több tízezer fűtőelem alkotja az aktív zónát. A fűtő-

1. ábra. VVER-440 típusú fűtőelem

elem-pálcákat nem egyesével rakják be a reaktorba, hanem kazettákat szerelnek össze belőlük, amelyeket az erőművi átrakógép önállóan tud mozgatni. A jelenlegi VVER-440 típusú paksi blokkokon egy kazetta 126 fűtőelemet tartalmaz. Az újabb blokkok VVER-1200 reaktorainak kazettáiban pedig 312 fűtőelemmel számolnak. A kazetták szerkezeti elemei biztosítják azt is, hogy fűtőelemek közötti távolság a terveknek megfelelően állandó legyen (2. ábra).

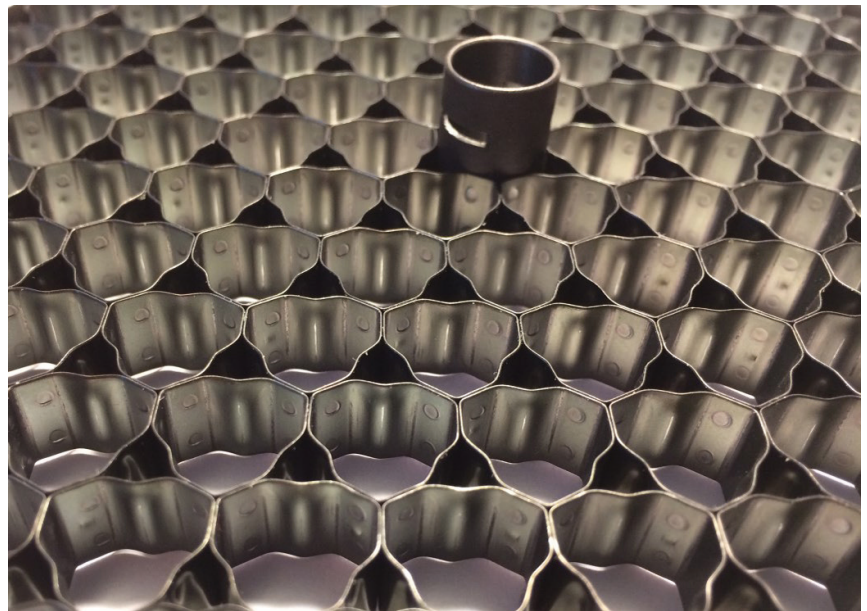
Az üzemelés során fellépő változások

A fűtőelemek több évet töltenek a reaktorban nagyon komoly terhelés alatt. A maghasadás során keletkező nagyenergiájú hasadási termékek és neutronok szerkezeti változásokat okoznak a tablettákban és burkolatban. A magas hőmérséklet és nyomás pedig hőtechnikai és mechanikai igénybevételt jelent.

Az urán- és plutóniumatomok hasadásakor különböző kémiai tulajdonságokkal rendelkező hasadási termékek jelennek meg az üzemanyagban. Néhány elem (Nd, Ce, Eu) oldódik a mátrixban és elfoglalja az elhasadt uránatom helyét a kristályrácsban. A nemesgázok (Xe, Kr) gázbuborékokat képeznek. A Ba, Sr, Zr oxidzárványokat hoz létre, a nemesfémekből (Ru, Pd, Tc, Rh) pedig fémes zárványok jönnek létre. Az ^{238}U izotópból neutronbefogással plutónium és további aktinidák (Np, Am, Cm) keletkeznek, a tablettá szélén egy plutóniumban gazdag peremréteg alakul ki. A hasadóképes ^{239}Pu megjelenése miatt a tablettá peremrétegében megnő a hasadások száma, a hasadási termékek mennyisége. Az összetétel változása és az eredetileg homogén, szemcsés mikroszerkezet átalakulása a tablettá duzzadásához és hővezetésének romlásához vezet.

A burkolat átmérője a besugárzás és a magas hűtőközeg oldali nyomás hatására csökken, ezzel együtt a pálcák hossza növekszik. A tervezéskor a kazettákban szabad térfiguratot hagynak a pálcák fölött, hogy ez a méretnövekedés ne okozzon olyan feszültségeket, amelyek a fűtőelem integritását veszélyeztetnék. Annak elle-

nére, hogy az erőművekben nagy gondot fordítanak a hűtőközeg tisztaságának megőrzésére, a több éves üzemelés alatt a cirkónium burkolaton oxidréteg jön létre és a radiolízis, illetve a korróziós folyamatok során keletkező hidrogén egy része is beépülhet burkolatba. A burkolat így veszíthet képlékenységből és bizonyos mértékben elridegedhet, kisebb terhelést tud elviselni. A cirkóniumötvözetek korrózióállósága jól javítható bizonyos ötvözőe-

2. ábra. A VVER-440 típusú kazetta távtartórácsa

lemekkel, például a nióbbiummal, ezért a paksi blokkokon is nióbbiummal ötvözött cirkóniumot használnak.

A burkolatban és a tablettában végbe-menő változások hatással vannak a fűtőelem pálcá egészének állapotára is. A tablettá duzzadása és a burkolat kúszása miatt a tablettá és a burkolat felülete között mechanikai és kémiai kölcsönhatások léphetnek fel. A hasadási gázok felhalmozódása pedig növeli a fűtőelem belsejében a gáznyomást. Ezekkel a folyamatokkal már az üzemanyag tervezésekor is számolni lehet. A fűtőelemeket úgy tervezik meg és a reaktor üzemelését is úgy alakítják ki, vagy szükség esetén úgy korlátozzák, hogy a

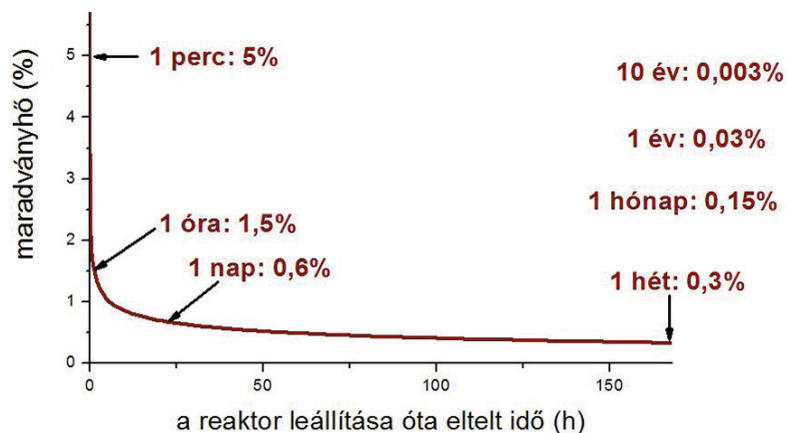
belső gáznyomás vagy a tablettá és a burkolat közötti kontaktus se vezethessen a fűtőelemek sérüléséhez.

A kiégett üzemanyag tárolása

A reaktorban eltöltött évek alatt az üzemanyag összetételének változása – a hasadóanyag-tartalom csökkenése és a reaktor üzemelés szempontjából kedvezőtlen tulajdonságú hasadási termékek felhalmozódása – miatt a kazettát nem lehet tovább használni, a reaktor leállítása után friss üzemanyagra kell kicserélni. A reaktorból eltávolított, kiégett kazettában jelentős mennyiségű radioaktív hasadási termék van, ezért az üzemanyagban folyamatosan radioaktív bomlások mennek végbe. Vannak nagyon hosszú felezési idejű izotópok a hasadási termékek és az aktinidák között, ezért a kiégett kazetta sugárzásával hosszú távon számolni kell. A sugár-

zás ellen megfelelő árnyékolással lehet és kell védekezni. Ezért a kazetták tárolására használt pihentető medencében magas vízszintet tartanak a kazetták fölött és a medencét vastag betonfal alkotja. A kiégett üzemanyag hasadóanyag tartalma miatt a tárolókat úgy kell kialakítani, hogy semmilyen körülmények között ne alakulhasson ki kritikus állapot, azaz ne indulhasson be a láncreakció.

A radioaktív bomlás a kiégett kazettákban hőfejlődéssel jár, ez az úgy nevezett maradványhő. A kazetták teljesítménye a reaktor leállása után kezdetben gyorsan csökken, 1 órával a leállást követően csak az eredeti teljesítmény 1,5%-ával kell szá-

3. ábra. Maradványhő a kiégett üzemanyagban

molni (3. ábra). A következő időszakban azonban lassul ez a tendencia és egy héttel a leállítás után még 0,3%, majd egy évvel később még 0,03% hőteljesítmény elviteléről kell gondoskodni. Ez a paksi kazetták esetében egy év után még több mint 1 kW hőfejlődést jelent.

A kazetták hűtéséről hosszú időn keresztül gondoskodni kell. A reaktorból eltávolított üzemanyagot először a reaktor közvetlen közelében található pihentető medencében helyezik el, ahol több évig tárolják. A pihentető medence vizét egy önálló hűtőkör tartja állandó hőmérsékleten.

Néhány év tárolás után a kazetták teljesítménye pár száz wattra csökken és akkor már át lehet őket szállítani a kiégett kazetták átmeneti tárolójában. Ez a tároló az atomerómű közvetlen szomszédságában található. Minden kazettát külön-külön függőleges tárolócsövekben helyeznek el, amelyek nitrogénnel vannak feltöltve. A nitrogén atmoszférával elkerülhető az üzemanyag oxidációja. A hatalmas kamrákba beépített függőleges csöveket kívülről levegő hűti, ami az épület folyosóin és kéményein keresztül, természetes cirkulációval viszi el a maradványhőt a kazettákból. Az átmeneti tárolót több évtizedes üzemelésre tervezték.

A kazettákban a radioaktív bomlások miatt egyre csökken a radioaktív izotópok mennyisége és ezzel párhuzamosan a maradványhő is. A kiégett üzemanyag – amennyiben a benne lévő hasadóanyag hasznosítása céljából nem kerül újrafeldolgozásra – végleges elhelyezésre kerülhet a mélygeológiai tárolóban. Ilyen tároló hazánkban egyelőre nem üzemel, az első mélygeológiai tárolókat néhány éven belül Finnországban és Svédországban kezdik meg kiégett üzemanyaggal feltölteni.

Üzemzavarok és balesetek

Az atomeróművek üzemanyagát úgy tervezik meg, hogy az előzőekben leírt életút (több év reaktorban töltött idő, átmeneti tárolás a pihentető medencében és a száraz tárolóban) során várható terheléseket nagy biztonsággal elviselje, és ne jöjjenek benne létre olyan változások, amelyek a fűtőelemek épségét veszélyeztetve radioaktív kibocsátásokhoz vezethessenek. A normál üzemi állapotokon túl a fűtőelemek tervezésekor figyelembe kell venni azokat az üzemzavari állapotokat is, amelyek ha csak kis valószínűséggel is, de bekövetkezhetnek az erőműben.

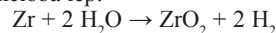
A csernobili és fukusimai balesetek példája azt mutatta, hogy nem zárható ki teljesen olyan balesetek bekövetkezése sem, amelyek a fűtőelemek sérülésé-

a maradványhő elvitelét folyamatosan biztosítani kell. Ha a hőelvitel nem megfelelő mértékű, akkor a fűtőelemek felmelegednek és különböző fizikai és kémiai folyamatok a pálcák épségének elvesztéséhez vezethetnek. A következő részben röviden áttekintjük ezeket a folyamatokat.

A hűtés nélkül maradt aktív zónába a felhevült cirkónium burkolat jelentősen veszít mechanikai szilárdságából, csökken az ötvözet folyáshatára és a hasadási gázok okozta magas belső nyomás hatására deformáció jöhet létre. A felfűvődött burkolat fala elvékonyodik és fel is hasadhat (4. ábra). A kazettában a fűtőlempálcák között csak néhány mm távolság van, ezért a burkolatok felfűvődése részben elzárhatja azt a szabad keresztmetszetet, ahol hűtőközeg áramlik.

Magas hőmérsékleten megváltozik a cirkónium ötvözetek kristályszerkezete is. Az eredetileg hexagonális szoros illeszkedésű α -fázisból 600–900 °C között térfokozepes köbös β -fázis jön létre, amit a mechanikai tulajdonságok változása kísér.

A normál üzemelés során, vizes közegben nagyon jó korrózióállóságú cirkónium magas hőmérsékletű vízgőzzel intenzív reakcióba lép:

Az exoterm reakcióban 1 kg cirkónium oxidációja során 6,4 MJ energia szabadul fel. 1200 °C fölötti hőmérsékleteken az intenzív kémiai reakció gyors hőmérsékletmegszaladást okozhat.

Az oxidáció során a fém felületén oxidréteg képződik, továbbá az elnyelt oxigén egy része bediffundál az oxidréteg alatti fémbe. Így az oxidréteg alatt egy oxigéndús α -réteg alakul ki, a burkolat

4. ábra. 800 °C-os hőmérsékleten végrehajtott kísérletben felhasadt cirkónium burkolat

vel, vagy a zóna megolvadásával járnak. Ezekben a baleseti állapotokban a radioaktív anyagok környezeti kikerülését úgy lehet megakadályozni, hogy megfelelő méretezéssel és műszaki megoldásokkal megőrzik az erőmű további védelmi gátjainak – elsősorban a reaktortartályt is magában foglaló konténment épületnek – az épségét.

Az üzemzavarok és balesetek elején az atomerómű biztonságvédelmi rendszerei – a jellemző paraméterek nem megengedhető mértékű változása miatt – működésben lépnek és leállítják a láncreakciót. A reaktor teljesítménye gyorsan csökken, de

belsejében pedig egy alacsony oxigéntartalmú β réteg marad. Az oxidáció során keletkező hidrogén egy részét ugyancsak elnyeli a fém, a hidrogén elsősorban a belső β rétegben halmozódik fel. A felületen általában zárt oxidréteg képződik, de egyes ötvözeteken bizonyos hőmérsékleti tartományokban leváló oxidrétegek jönnek létre. Minden egyes réteg leválása után szabad fém felülettel érintkezhet a gőz, ez felgyorsítja a reakciót és megkönnyíti a hidrogén bejutását a fémbe.

A cirkónium ötvözet összetételének és szerkezetének említett változásai jelentősen csökkentik a burkolat képlékeny-

ségét. Az oxidáció és a hidrogénfelvétellel mértékének növekedése olyan rideg állapothoz vezethet, amikor a burkolat teherbíróképessége már nem tudja elviselni az üzemzavar során fellépő terheléseket (5. ábra). Az egyik legnagyobb terhelés, amivel ilyen esetekben számolni kell, a vészhűtőrendszerből beáramló nagy tömegű hidegvíz, ami egyszerre okoz termikus és mechanikai feszültségeket.

A burkolat sérülése után kikerülnek a fűtőelemből a tableta és a burkolat közötti részben a normál üzemelés során felhalmozódott hasadási termékek. A további felmelegedés következtében a tableta repedezésével és később olvadásával a radioaktív izotópok kibocsátása folytatódik. A nemesgázok (Xe, Kr) és a magas hőmérsékleteken illékony hasadási termékek (I, Cs, Ag, Cd, Sb, Sn, Te, Rb) kikerülése folyamatosan nő a hőmérséklet emelkedésével. A kevésbé illékony elemekből (Ba, In, Mo, Tc, Ce, Eu, La, Nb, Ru, Sr, Y) kisebb mértékű kikerülés várható.

Súlyos balesetekben a felmelegedés a zóna megolvadásához vezethet. Nagyon fontos paraméter a zóna felmelegedésének sebessége, amely részben a zóna maradványhőjétől, részben pedig a zónába kerülő hűtőközeg mennyiségétől függ. Ha ez az érték $1\text{ }^{\circ}\text{C/s}$, akkor a szárazon maradt zóna megolvadásához félóra is elegendő, míg $0,2\text{ }^{\circ}\text{C/s}$ sebességnél több mint két óra is eltelik az olvadásig.

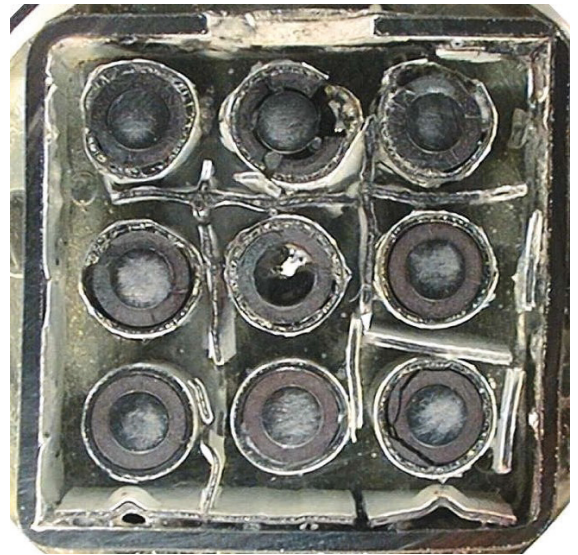

5. ábra. Ridegtörést szenvedett, oxidált, kísérleti fűtőelemköteg

Az aktív zóna szerkezeti elemei közül az acélok rendelkeznek a legalacsonyabb olvadásponttal, ezért $1400\text{ }^{\circ}\text{C}$ elérése után a kazetták bizonyos részegységei, valamint a szabályozó rudak burkolata fog először megolvadni. A nem oxidálódott cirkónium ötvözetek olvadása $1800\text{ }^{\circ}\text{C}$ fölött kezdődik meg. Az olvadt

cirkónium oldja az urán-dioxidot, továbbá kémiai reakció során cirkónium-dioxid és fém urán képződhet. Az UO_2 tabletták olvadása $2800\text{ }^{\circ}\text{C}$ körül lép fel. A fűtőelemek megolvadása miatt természetesen már nem lehet számolni az eredeti, hűthető kazetta geometriával. A zóna átrendeződik, a sérült fűtőelemdarabok, olvadékok a gravitáció hatására lefelé indulnak és a reaktortartály alján olvadékmedence jöhet létre.

A vastag falú reaktortartály és az olvadékmedence kölcsönhatása idővel elvezethet a tartályfal olyan mértékű elvékonyodásához, amikor a tartály alja leszakad. A tartály sérülése elkerülhető, ha a reaktor külső felületét hűtik és elviszik az olvadékmedence maradványhőjét. Ilyen megoldást dolgoztak ki a paksi atomerőműben is, ahol szükség esetén a tartálynak helyet adó reaktorakna vízzel elárasztható. A felmelegedett víz természetes cirkulációval viszi el a hőt és hűti a tartályt. A tartály külső hűtése csak kisteljesítményű reaktorokra alkalmazható, ezért az új paksi blokkokra más megoldást kellett kifejleszteni.

6. ábra. Kísérleti fűtőelemköteg metszete légbetöréses baleset szimulációja után

dék a tartályfalra kisebb hőfluxussal adja át a maradványhőt, ezért hűtése egyszerűbb.

A tartály sérülése után levegő juthat a reaktorba. Ha csak a zóna közepe olvadt meg, a zóna szélén lévő kazetták pedig helyükön maradtak, akkor a beáramló levegő intenzív kölcsönhatásba léphet a fűtőelemekkel. A cirkónium levegőben még intenzívebben oxidálódik és az oxidok mellett nitridek is képződnek (6. ábra). A hőmérséklet megszaladás ilyen körülmények között gyorsabb, mint vízgőzben. A hasadási termékek közül a ruténium levegőn oxidálódik és gáznemű oxidok képződnek, amelyek könnyebben kijuthatnak környezetbe.

A felsorolt folyamatok jól illusztrálják, hogy milyen komplex folyamatok mehetnek végbe az atomerőművi fűtőelemekkel. Az első reaktorokban – amelyek tervezésében Wigner Jenőnek komoly szerepe volt – a sokkal kisebb teljesítmény miatt ezekkel a jelenségekkel még nem kellett számolni, ugyanakkor számos alapvető problémát meg kellett oldani, és ezek a megoldások azóta is a fontosak az újabb reaktorok tervezéséhez, üzemeltetéséhez.

Irodalom

- B.R. Sehgal: Nuclear Safety in Light Water Reactors: Severe Accident Phenomenology, Academic Press 2012.
- Csom Gy.: Atomerőművek üzemtana, II. kötet, Az energetikai atomreaktorok üzemtana, 4. rész, 2012.
- Elter J., Gadó J., Holló E., Lux I.: Atomreaktorok biztonsága I., ELTE Eötvös kiadó, 2013.
- Hózer Z.: Az új paksi reaktorok üzemanyaga, Fizikai Szemle, 2015. december, 417-419